
Avstro-ogrsko poveljstvo jugozahodne fronte in vprašanja politične države na Hrvaškem med prvo svetovno vojno

Gregor ANTOLIČIČ

Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana

Izvorni znanstveni rad
(priljubljeno: 24. svibnja 2021.)
UDK 94(436-89)*1916*
323.17(436-89)*1916*

V članku, ki temelji na analizi posebne študije, ki jo je leta 1916 pripravilo avstro-ogrsko poveljstvo jugozahodne fronte, so predstavljeni pogledi visokega vojaškega poveljstva na politično dogajanje na Hrvaškem v času prve svetovne vojne. Skladno z vsebino omenjene študije bo tudi v pričujočem članku posebna pozornost posvečena italijanskemu iredentizmu in južnoslovanskim težnjam na otokih Kvarnerja, kot tudi delovanju Jugoslovanskega odbora. V sklopu avstro-ogrškega vojnega absolutizma je poveljstvo, ki je nastalo ob vstopu Kraljevine Italije v vojno, ob vodenju vojne proti novemu nasprotniku pridobilo tudi obsežna politična pooblastila. Slednja so vojaškim organom omogočila nadzor nad v očeh oblasti nevernimi in cesarju ter državi nezvestimi skupinami in posamezniki.

Ključne besede: prva svetovna vojna, poveljstvo jugozahodne fronte, politični nadzor, iredentizem, južnoslovanska agitacija, Jugoslovanski odbor

Uvod

V pričujočem članku bodo predstavljeni pogledi poveljstva jugozahodne fronte na politično dogajanje v Istri in Kvarnerju ter njegova kritična stališča do delovanja Jugoslovanskega odbora v času prve svetovne vojne.¹ Ob tem naj bo opozorjeno, da v članku predstavljeni pogledi in interpretacije odražajo vsebino posebne študije, ki jo je poveljstvo jugozahodne fronte izdalo marca 1916. Študija z naslovom *Staatsfeindliche Bewegungen in Fiume und Kroatien sowie auf den Inseln im Quarnero* (Protidržavna gibanja na območju Reke, Hrvaške in kvarnerskih otokov) v prvi vrsti odraža avstro-centrične poglede, ki so vsakršno gibanje, ki je v očeh oblasti ogrožalo stabilnost dr-

¹ Raziskava je bila opravljena v okviru raziskovalnega programa št. P6-0052 in raziskovalnega projekta št. Z6-2662, ki ju sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost iz državnega proračuna.

žave, ocenjevali izjemno kritično. K temu je kot posebno zanimivost treba dodati, da so mnogi posamezniki in gibanja, ki jih je poveljstvo marca 1916 označilo za »politično nezanesljive«, v času razpada monarhije imeli ključno vlogo pri nastajanju novih političnih tvorb. Prav zato je vsebino omenjene študije treba postaviti v širši kontekst tako italijanskega iredentizma kot tudi južnoslovanske agitacije. Hkrati nam podrobna analiza študije daje izjemno zanimiv vpogled v razsežnosti političnega nadzora, ki so ga v obdobju t. i. vojnega absolutizma izvajale tako politične oblasti kot tudi vojaški organi. Iz te analize bo postalo razvidno, kako dobro je bila država obveščena o dogajanju na njenih »problematičnih« območjih. Študija namreč ne govori zgolj o splošni situaciji in drži inteligence ter prebivalstva, ampak navaja tudi imena posameznikov in organizacij, ki so tvorili državi nevarna jedra. Na tej podlagi lahko postavimo tezo, da je Avstro-Ogrska v času prve svetovne vojne kot »veliki brat« izoblikovala sistem nadzora in zbiranja podatkov, ki je državi omogočal vpogled v razmišljanje prebivalstva in iz tega izvirajočo kontrolo nad vsemi nevarnimi skupinami. Toda na koncu zbiranje podatkov, njihova analiza, pa tudi priprava posebnih študij, kot je npr. osrednji vir pričujočega članka, države niso obvarovali pred njenim kolapsom.

Izbruh prve svetovne vojne in avstrijski nadzor nad »politično nezanesljivimi« subjekti

Prva svetovna vojna je od prvega dne v svoj uničujoči vrtinec ob vojakih potegnila tudi civilno prebivalstvo vojskujočih se držav. Medtem ko je moralo prebivalstvo, ki je živelo neposredno ob bojnih linijah, npr. na območju Galicije poleti 1914 ali pa v letu 1915 ob Soči, zaradi vojnega divjanja zapustiti svoje domove, je preostali del države prve mesece vojne, ko lakota še ni zajela zaledja, živel v prepričanju, da se z vojno ni nič spremenilo. Predvsem na Dunaju, kot središču moči dvojne monarhije, je še sredi leta 1915 vladal vakuum, ki je precejšnjemu delu prebivalstva sugeriral, da vojna ni nič strašnega. Na nerazumevanje centra za vse težave preostalega dela civilnega prebivalstva je ob ustanovitvi *Pomožnega odbora za begunce z juga* (*Hilfskomitee für die Flüchtlinge aus dem Süden*) v svojem govoru opozoril dr. Maks Vladimir Beck. Slednji je bil med letoma 1906 in 1908 avstrijski ministrski predsednik, junija 1915 pa je postal predsednik zgoraj omenjenega pomožnega odbora. V govoru je med drugim poudaril, da dokler so se lahko Dunajčani sprehajali po Ringstraße in odhajali na »Sommerfrische«, toliko časa niso vedeli, kaj vojna v resnici pomeni.² Nerazumevanje »centra« do tegob in težav »periferije« se je odražalo v pospešenem nadzoru nad vsemi tistimi po-

² »Hilfskomitee für die Flüchtlinge aus dem Süden«, *Wiener Zeitung*, št. 159, 13. 7. 1915, 8.

samezniki in gibanji, ki bi lahko ogrozili mir in stabilnost države. Dlje kot je vojna trajala, bolj je rasel strah oblasti, da bi lahko nemiri in vstaje na obrobju države ogrozili politično stabilnost vlade. Na podlagi tega je država že v letu 1914 pričela izvajati pospešen nadzor nad lojalnim prebivalstvom, da bi na tak način sondirali vse neloyalne in državi nevarne celice.³

Začetek vojne je Avstro-Ogrski ob vojaškem dogajanju na fronti prinesel tudi precejšnje politične spremembe. Izjemno uradniško urejena država je v izbruhu vojne videla možnost, da lahko z obširnimi nadzorom nad mišljenjem, ravnanjem in čutenjem civilnega prebivalstva utrdi svoj položaj in oblast. Na tej podlagi se je Avstro-Ogrska ob bojevanju na frontah odločila tudi za »boj« na t. i. notranji fronti. V civilnem prebivalstvu, predvsem nenemškem, je osrednja oblast videla potencial za hujskaštvo oziroma državno nepokorščino, ki bi lahko ogrozila celotni obstoj države. S tem pa se je za avstro-ogrsko civilno prebivalstvo začelo obdobje vojnega absolutizma. Slednji je imel svoje temelje že v predvojnem času, ko si je država s sprejetjem posebne zakonodaje v primeru izrednih razmer zagotovila pravno podlago za uporabo izrednih ukrepov. Z izbruhom vojne je tako v mirnem času skrbno pripravljena zakonodaja omogočila, da je lahko tudi vojska pričela izvajati nadzor nad vsemi »sumljivimi« subjekti v državi. Že 25. julija 1914, torej še pred uradno vojno napovedjo Kraljevini Srbiji, je bil izdan posebni cesarski ukaz, ki je na območju vojaških teritorialnih oblasti, kjer je prišlo do izvedbe mobilizacije, pod vojaško sodno oblast postavil vse civilne osebe. Z začetkom vojne in mobilizacijo velikega dela razpoložljivih sil se je območje pristojnosti vojaških sodišč razširilo na celotno monarhijo. Država je tako na eni strani krepila politične pristojnosti vojske, hkrati pa spodbujala svoje politične organe, da iščejo tiste subjekte, ki bi lahko ogrozili stabilnost države. Iskanje vsega »nevarnega« je spodbudil tudi avstrijski ministrski predsednik Karl grof Stürgkh, ki je pozival državi podrejene strukture, da iščejo vse veleizdajniške, do cesarske hiše žaljive, sumljive in državi nevarne osebe. Znotraj slednjih je oblast posebno pozornost namenjala t. i. rusofilom in srbofilom, torej tistemu delu prebivalstva, ki naj bi posebej izrazito podpiral oziroma simpatiziral z glavnima vojaškima nasprotnikoma države. Za boljši nadzor nad vsem »nevarnim« je bil ustvarjen tudi posebni vojaški urad *Kriegsüberwachungsamt*, ki je predvsem v avstrijskem delu monarhije skrbno bdel nad mišljenjem državljanov in vojakov.⁴

³ Janez KRAMAR, *Narodna prebujala istrskih Slovencev*, Ljubljana, Založništvo tržaškega tiska, 1991, 69.

⁴ Petra SVOLJŠAK in Gregor ANTOLIČIČ, *Leta strahote. Slovenci in prva svetovna vojna*, Ljubljana, Cankarjeva založba, 2018, 247.

Uvedba vojnega absolutizma je izjemno močno vplivala na vsakdanje življenje prebivalstva, predvsem pa omejevala njegovo svobodo. Javne kritike niso bile dovoljene, če pa je oblast zanje izvedela, so bili »prestopniki« izjemno strogo kaznovani. Pregarjalo se je tako moške kot ženske vseh starosti in veroizpovedi. Tako med aretiranci najdemo npr. 15-letnika iz Zagorja ob Savi, ki je bil zaradi protinemške izjave zaprt eno leto, nato pa še za dva meseca interniran.⁵ Posebno pozornost je država, skladno z navodili Stürgkha, posvečala iskanju tistih, ki bi si drznili žaliti cesarsko hišo. Antonija Zavodnik je bila npr. zaradi izjave: »Avstrija seronja, cesar pa trotl, ker vodi vojno« oktobra 1915 obsojena na petnajst mesecev težke ječe.⁶ Pospešenega pregona domnevnih srbofilov je bilo deležno predvsem slovensko prebivalstvo Spodnje Štajerske. Nemški del tamkajšnjega prebivalstva je namreč nove razmere izkoristil za obračun s svojimi nasprotniki, med obsojenci in interniranci pa se je znašlo tudi precejšnje število zavednih slovenskih duhovnikov. Kot bomo spoznali v nadaljevanju, so bili nekateri duhovniki in visoki cerkveni dostojanstveniki, ki so delovali na otokih Kvarnerja, prav tako obtoženi srbofilstva oziroma južnoslovanske agitacije.⁷ Ob kontroli in preganjanju civilnega prebivalstva so se državni in vojaški organi posebej posvečali nadzoru intelektualcev in politikov. Tudi v tem primeru je država spremljala predvsem delovanje nenemških strank, na katere so se v primeru Slovenije in Hrvaške zaradi (domnevnega) južnoslovanskega povezovanja osredotočali že pred začetkom vojne. Po vstopu Kraljevine Italije v vojno se je v primeru nadzora nad slovenskim, hrvaškim in italijanskim prebivalstvom ter inteligenco začelo novo obdobje, v sklopu katerega je poveljstvo jugozahodne fronte pričelo s pospešenim zbiranjem podatkov. Iskanju srbofilov in rusofilov se je tedaj priključilo še iskanje iredentističnih celic.

Nastanek poveljstva jugozahodne fronte

Za potrebe vodenja vojne proti novemu nasprotniku je bilo maja 1915 ustanovljeno poveljstvo jugozahodne fronte s sedežem v Mariboru. Slednje je ob svoji ustanovitvi ob vojaških pridobilo tudi obsežne politične pristojnosti. Tako kot v času izbruha vojne so tudi te pristojnosti dobile pravno podlago v

⁵ Dragan MATIĆ, »Prispevek k vprašanju političnega preganjanja Slovencev med I. svetovno vojno«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 32 (1992) 1/2, 201-219, tu 203-204.

⁶ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (KA), Feldakten (FA), Neue Feldakten (NFA), Kmdo. Balkan, AŠ 145.

⁷ Prim. Martin MOLL, »Erster Weltkrieg und politische Justiz in Österreich-Ungarn: Empirische Befunde aus der slowenischen und deutschsprachigen Steiermark, v: *Zbornik Janka Pleterskega*, Oto Luthar in Jurij Perovšek, ur., Ljubljana, Založba ZRC, 2003, 253-283.

posebnem cesarskem ukazu, izdanem 23. maja 1915, v katerem je med drugim pisalo: »Vrhovnemu poveljniku za vojne operacije zoper Italijo določenih delov oborožene moči se daje oblast, v pokneženi grofiji tirolski, deželi predarelski, vojvodini salzburški, štajerski, koroški in kranjski, pokneženi grofiji istrski ter v neposrednje državnem mestu tržaškem z okolico v varstvo vojaških interesov v obsegu politične uprave, v mejah uradnega področja, ki gre političnemu deželnemu poglavarju, izdajati ukaze, dajati povelja in dati tiste, ki jih veže dolžnost, prisiliti, da se ravnajo po njih. Vrhovni poveljnik mora, če se posluži te oblasti, zaukazati, ki jih je ukrenil, nemudoma naznaniti političnemu deželnemu poglavarju. Politični deželni poglavarji, njim podrejena politična in policijska oblastva ter občinski predstojniki so dolžni take ukaze in taka povelja vrhovnega poveljnika natančno izpolnjevati in izvrševati. Cesarski ukaz dobi moč z dnem razglasitve. Izvršiti ga je naročeno vsemu ministrstvu.«⁸ Kot je razvidno iz cesarskega ukaza, je v primeru hrvaškega ozemlja poveljstvo pridobilo pristojnosti zgolj na območju Istre. Toda kot bomo spoznali v nadaljevanju, je poveljstvo nadziralo tudi politično delovanje večjega dela hrvaških politikov, tako tistih, ki so ostali doma, predvsem pa tistih, ki so odšli v emigracijo.

Italijanski iredentizem v Istri v luči političnega delovanja poveljstva jugozahodne fronte

Nemudoma po vzpostavitvi poveljstva in njegovi nastanitvi v Mariboru se je del njegovih uslužbencev lotil zbiranja podatkov in analize političnega stanja na območju pod nadzorom poveljstva. Pri tem so mu pomagale tudi nižje vojaške strukture, neposredno podrejene poveljstvu, ki so bile prav tako vpete v sistem vojnega absolutizma. K slednjim so se priključili tudi državni organi, kot npr. policijske direkcije, ki so na poveljstvo pošiljale podatke glede države prebivalstva in inteligence. S tem se je znotraj vojnega absolutizma ustvarila mreža obveščanja in analiziranja podatkov, s pomočjo katere je država želela vedeti, kaj se na posameznem območju dogaja in kdo so tisti »nepridipravi«, ki bi lahko ogrozili stabilnost monarhije. Na podlagi enoletnega zbiranja podatkov je poveljstvo jugozahodne fronte marca 1916 izdalo tri knjižice, v katerih je analiziralo državo slovenske, hrvaške in italijanske inteligence, pa tudi civilnega prebivalstva. V pričujočem članku bo v nadaljevanju analizirana vsebina že omenjene študije z naslovom *Staatsfeindliche Bewegungen in Fiume und Kroatien sowie auf den Inseln im Quarnero* (Proti-

⁸ »Cesarski ukaz z dne 23. maja 1915 l. o izročitvi oblasti politične uprave«, *Državni zakonik za kraljevino in dežele, zastopane v državnem zboru*, letnik 1915, zaporedna številka 133, 221.

državna gibanja na območju Reke, Hrvaške in kvarnerskih otokov). Na to študijo sem naletel v sklopu svojega raziskovanja v dunajskem vojaškem arhivu. Kot zanimivost velja k temu dodati, da sem študijo našel v zapuščini Alfreda Kraussa, ki je bil v času nastanka študije načelnik generalštaba poveljstva jugozahodne fronte. Čeprav Krauss ni bil avtor študije, je njena vsebina verjetno odražala tudi njegova stališča, saj je bil izrazito nemško nacionalno usmerjen, kar dokazuje tudi dejstvo, da je v njegovi zapuščini moč najti fotografijo iz leta 1938, na kateri nosi uniformo nemškega Wehrmachta.⁹ Za boljšo predstavo samega delovanja poveljstva in njegovega političnega nadzora naj samo omenimo naslova obeh drugih knjizic. Študija, ki se je nanašala na slovensko prebivalstvo, nosi naslov *Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz* (Politični cilji slovenske inteligence), medtem ko je študija, v kateri je bila analizirana drža italijanskega prebivalstva Južne Tirolske, naslovljena *Abwehrmaßnahmen gegen den Irredentismus in Südtirol* (Obrambni ukrepi pred iredentizmom na Južnem Tirolskem).¹⁰

Medtem ko je bila študija o drži slovenska prebivalstva že deležna analize s strani avtorja pričujočega članka kot tudi dr. Roka Stergarja¹¹, tako knjizica o drži prebivalstva Južne Tirolske, kot tudi študija *Staatsfeindliche Bewegungen in Fiume und Kroatien sowie auf den Inseln im Quarnero* do sedaj nista bili podrobneje analizirani. Tako npr. Frank Wiggermann v svoji knjigi *K.u.K. Kriegsmarine und Politik* zgolj omenja obstoj študije *Staatsfeindliche Bewegungen in Fiume und Kroatien sowie auf den Inseln im Quarnero*, medtem ko npr. Mateja Meglič v svoji diplomski nalogi »Čuvar s Jadrana«: *Škof Anton Mahnič med prvo svetovno vojno* analizira samo tisti del študije poveljstva, ki govori o Antonu Mahniču. Na tej podlagi pričujoči članek predstavlja prvo celovito analizo študije poveljstva jugozahodne fronte o drži prebivalstva kvarnerskih otokov, Istre, Hrvaške in pogledov poveljstva na delovanje Jugoslovanskega odbora.¹²

⁹ G. ANTOLIČIČ, *Maribor in poveljstvo jugozahodne fronte med prvo svetovno vojno*, doktorska disertacija, Maribor, Filozofska fakulteta, 2018, 211; Rainer EGGER, »Krauss, Alfred«, v: *Neue Deutsche Biographie*, 12. knjiga, Berlin, Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1980, 711.

¹⁰ KA, *Militärische Nachlässe* (NL), Krauss, Beilage 1, K. Nr. 11.862, *Staatsfeindliche Bewegungen in Fiume und Kroatien sowie auf den Inseln im Quarnero*; K. Nr. 11.186, *Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz*; K. Nr. 5.082, *Abwehrmaßnahmen gegen den Irredentismus in Südtirol*.

¹¹ Prim. Rok STERGAR, »Politični cilji slovenske inteligence. Nekaj drobcev o vohunih in vojakih«, *Zgodovina za vse* 5 (1998) 1, 21-29.

¹² Frank WIGGERMANN, *K.u.K. Kriegsmarine und Politik. Ein Beitrag zur Geschichte der italienischen Nationalbewegung in Istrien*, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 339; Mateja MEGLIČ, »Čuvar s Jadrana«: *Škof Anton Mahnič*

V študiji *Staatsfeindliche Bewegungen in Fiume und Kroatien sowie auf den Inseln im Quarnero* je poveljstvo jugozahodne fronte v ospredje postavilo dve gibanji, ki sta v Istri delovali proti osrednji oblasti. V prvem delu se tako knjižica posveča italijanskemu iredentizmu, v drugem pa »srbo-hrvaškemu« iredentizmu. Znotraj slednjega študija posebno pozornost namenja delovanju Jugoslovanskega odbora in dogajanju na otoku Krku, kjer naj bi jedro »srbo-hrvaškega« iredentizma predstavljala katoliška duhovščina s škofom Anonom Mahničem na čelu. Preden se posvetimo analizi »srbo-hrvaškega« iredentizma, pa se najprej seznanimo s pogledi poveljstva jugozahodne fronte glede italijanskega iredentizma. Kot središče slednjega je v knjižici izpostavljena Reka, kjer naj bi italijanski strani naklonjeno časopisje, uradništvo pa tudi kulturni delavci podpirali iredentizem.¹³ Hkrati knjižica kot ključni problem za širjenje iredentizma navaja italijanski strani naklonjeno držo lokalnih politikov, na drugi strani pa pomanjkanje povečane prisotnosti državne policije in pomanjkljivosti šolskega sistema. Znotraj slednjega naj bi težave povzročalo predvsem učiteljstvo, ki je prav tako podpiralo iredentizem in le-tega »vcepljalo« v glave otrok. Zaradi podpore lokalne politike naj bi se tako jasni znaki pospešenega iredentizma kazali vse od začetka 20. stoletja, ko je na Reki prihajalo do preimenovanja ulic in trgov po italijanskih pisateljih, pesnikih, politikih, umetnikih itd. Tudi reško gledališče je v očeh poveljstva uprizarjalo izključno dela italijanskih avtorjev, bolj kot to pa je avstrijske organe motilo, da so gledališke predstave tudi vsebinsko podpirale italijanske nacionalistične ideje. Poveljstvo je kritično ovrednotilo tudi delovanje lokalnih godb, ki so z nenehnim igranjem italijanske himne, Marcie Reale, prebivalstvu sugerirale, da ta del Istre oziroma monarhije pripada Kraljevini Italiji.¹⁴

Študija poveljstva se pri obravnavi iredentizma ni omejila zgolj na splošne probleme in kroge, ki naj bi to gibanje podpirali, ampak je izpostavila tudi 19 posameznikov, ki so na Reki v letih 1915/1916 tvorili jedro iredentističnega gibanja. Kot takšni so s strani poveljstva dobili oznako »politično nezanesljive osebe«. Z navedbo oziroma pripravo natančnega popisa nezanesljivih subjektov je poveljstvo v primeru nemirov in vstaj želelo vedeti, komu je treba najprej onemogočiti delovanje. Kot nezanesljive je poveljstvo oz-

med prvo svetovno vojno, diplomatska naloga, Ljubljana, Filozofska fakulteta, 2007, 55-56, 58.

¹³ Več o italijanskem iredentizmu na koncu 19. in v začetku 20. stoletja beri v: Angelo VIVANTE, *Irredentismo adriatico — contributo alla discussione sui rapporti austro-italiani*, Firenze, Pubblicato dalla libreria della voce, 1912.

¹⁴ KA, NL, Krauss, Beilage 1, K. Nr. 11.862, *Staatsfeindliche Bewegungen in Fiume und Kroatien sowie auf den Inseln im Quarnero*, 3-5.

načilo naslednje osebe, ob njihovih imenih pa jasno zapisalo, zakaj so bili ti posamezniki pomembni znotraj iredentističnega gibanja:

dr. Antonio Grossich	glavni zdravnik reške bolnišnice	čepprav ni javno nastopal kot iredentist, je v svojih izjavah pogosto nakazoval naklonjenost Kraljevini Italiji
dr. Isidor Garaffolo	predsednik »Circolo literario«	radikalni Italijan in iredentist
Alois/Luigi Cussar ¹⁵	odvetniški kandidat in tajnik kluba »Eneo«	v času priprave študije že interniran
Ferdinand Kuscher	državni tožilec v pokoju; član društva »Filarmonico-dramatico«	izjemno italofilsko usmerjen; zaradi visoke starosti ni bil interniran
Karl Conighi	inženir in predsednik reške trgovske in obrtne zbornice	izjemno italofilsko usmerjen; v zadnjem času nekoliko zadržan
dr. Silvino Gigante ¹⁶	direktor reške realke	/
dr. Gino Sirola	učitelj; član društva »Circolo literario«	izjemno italofilsko usmerjen
Johann Cappellari	učitelj; član društva »Circolo literario«	izjemno italofilsko usmerjen
Eduard Susmel	učitelj; član društva »Circolo literario«	izjemno italofilsko usmerjen
Riccardo Gigante	član društva »Circolo literario«	/
Basilius Dardi	direktor reškega mestnega magistrata	se je od izbruha vojne naprej kazal izjemno lojalnega monarhiji, čepprav je bil pred tem iredentistično usmerjen
dr. Gino Antoni	tajnik na mestnem magistratu; nekdanji italijanski državljan; član društva »La Giovine Fiume«	pod psevdonimom je v časopisu <i>Giovine Fiume</i> kritiziral monarhijo

¹⁵ Alois/Luigi Cussar je bil med ustanovitelji gibanja »La Giovine Fiume« in leta 1913 izvedel bombni napad na reško guvernersko palačo, sedež namestnika krone sv. Štefana. V času vojne je bil Cussar nato interniran in poslan na Madžarsko v taborišče Tapiosuly, kjer je leta 1917 umrl za posledicami kolere in tifusa. Ervin DUBROVIĆ, *Francesco Drenig. Contatti culturali italo-croati a Fiume dal 1900 al 1950*, Rovigno, Unione Italiana in Università popolare, 2015, 27, 41.

¹⁶ Silvino Gigante je bil član iredentističnega gibanja Circolo »La Giovine Fiume« in eden od ustanoviteljev društva za raziskovanje zgodovine Reke (Deputazione fiumana di storia patria). Leta 1918 je bil izbran v upravo italijanskega Narodnega sveta. Očitno poveljstvo jugozahodne fronte v času priprave študije ni imelo podatka, da je bil tudi Gigante član gibanja »La Giovine Fiume«, saj je bilo pri njegovem imenu, kot je razvidno iz zgomje tabele, zapisano zgolj, da je bil vodja reške realke. Gigante, Silvino. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslava Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=21966> (pridobljeno: 16. 3. 2021.).

Anton Antoni	uradnik	pobegnil v Kraljevino Italijo
dr. Elpido Springhet	referent za sirote	/
dr. Mario Blasich ¹⁷	predsednik kluba »Eneo«, tesni sodelavec Riccarda Zanella ¹⁸	na železniški postaji se je osebno poslovil od vseh, ki so morali v internacijo; v vojni z Zanellom padel v rusko ujetništvo, od koder je skušal priti v Kraljevino Italijo
Felix Derencin	uslužbenec reškega davčnega urada in podpredsednik društva »La Giovine Fiume«	/
Josef Giordano	vodja mestnih obratov; nekdanji italijanski državljani	/
Armin Mattersdorfer	vodja vojaške sekcije	dejavni član stranke Partito Autonomista di Fiume
Remigius Matkovich	vodja gasilcev	svak Riccarda Zanella

Kot je razvidno iz zgornjega seznama, je bilo pri nekaterih osebah, glede na njihovo delovanje, jasno, da so jih avstrijske oblasti opazovale z veliko mero skepse.¹⁹ To je npr. očitno v primeru Maria Blasicha, ki je po koncu prve svetovne vojne, ko je na podlagi Londonskega memoranduma velik del Istre pripadel Kraljevini Italiji, v okviru Reške države imel pomembno politično vlogo. S seznamom je prav tako razvidno, da so se avstrijske oblasti še posebej osredotočile na tiste iredentiste, ki so bili povezani z delovanjem Riccarda Zanella. Slednjega cesar Franc Jožef leta 1914 ni želel potrditi za župana Reke, kar je njegovo pro-italijansko držo samo še podkrepilo.²⁰ Enako lahko ovrednotimo tudi dejstvo, da se je na seznamu znašel dr. Antonio Grossich. Čeprav je poveljstvo ocenjevalo, da leta 1915/1916 ni javno nastopal kot iredentist, je podobno kot Blasich po koncu vojne postal vidna osebnost iredentističnega gibanja. Grossich je namreč ob razpadanju monarhije

¹⁷ Pomemben član stranke Partito Autonomista di Fiume. V Reški državi zasedel mesto notranjega ministra. Prim. Amleto BALLARINI, *L'antidannunzio a Fiume. Riccardo Zanella*, Trieste, Edizione Italo Svevo, 1995.

¹⁸ Po koncu prve svetovne vojne prvi in edini predsednik Reške države (1921–1922). Prim. Mimmo FRANZINELLI in Paolo CAVASSINI, *Fiume. L'ultima impresa di D'Annunzio*, Milano, Mondadori, 2009; Marina CATTARUZZA, *L'Italia e il confine orientale*, Bologna, Il Mulino, 2007.

¹⁹ KA, NL, Krauss, Beilage 1, K. Nr. 11.862, *Staatsfeindliche Bewegungen in Fiume und Kroatien sowie auf den Inseln im Quamero*, 5-6.

²⁰ Prim. Mimmo FRANZINELLI in Paolo CAVASSINI, *Fiume. L'ultima impresa di D'Annunzio*, Milano, Mondadori, 2009; Marina CATTARUZZA, *L'Italia e il confine orientale*, Bologna, Il Mulino, 2007.

leta 1918 postal predsednik Consiglia Nazionale, ki je 30. oktobra 1918 razglasil priključitev Reke Kraljevini Italiji.²¹ Grossich je nato sredi decembra 1918 na Reki sprejel celo Benita Mussolinija, ki se je v sklopu komemoracij v spomin na šestintrideseto obletnico usmrtitve Wilhelma (Guglielmo) Oberdanka (Oberdan) mudil na kratkem obisku mesta. Oberdank je namreč veljal za vidni simbol iredentističnega boja proti avstrijski nadoblasti, saj je leta 1882 v Trstu izvedel sicer neuspešni atentat na cesarja Franca Jožefa in bil 20. decembra istega leta obešen.²² V sklopu obiska Reke je imel Mussolini govor v *Teatro Verdi*, v katerem je v iredentističnem slogu jasno izpostavil, da je bila Reka od nekdanj italijansko mesto. Zaradi tega je tudi nasprotoval tendencam po ustanovitvi svobodne Reške države, saj je menil, da bi morala Reka pripasti Kraljevini Italiji.²³

Ob opisu iredentističnega gibanja na Reki študija poveljstva jugozahodne fronte obravnava tudi dogajanja na kvarnerskih otokih Lošinj, Pag, Unije, Susak in Cres. Medtem ko je za Pag, Lošinj in Cres poveljstvo pripravilo podrobnejši opis stanja iredentističnega gibanja, je bilo za Unije in Susak navedeno zgolj, da podrobnejših informacij ni bilo mogoče zbrati, da pa se na teh dveh otokih situacija ni bistveno razlikovala od drugih kvarnerskih otokov. Na Pagu naj bi tako jasne iredentistične težnje kazal veleposestnik Josef Palcich, ki naj bi pred začetkom vojne v javnosti nosil znak iredentističnega gibanja, v svoji hiši pa je imel obešeno sliko italijanskega narodnega buditelja Giuseppeja Garibaldija. V poročilu poveljstva se kot potencialni iredentist omenja tudi zadrski okrajni glavar Simonelli, ki naj bi bil tesni prijatelj Palcicha. Poveljstvo je Simonelliju očitalo, da naj bi kot okrajni glavar preprečil, da bi prišlo do ukinitve društva Societa Dalmata, ki je delovalo na Pagu in tam širilo iredentistične ideje.²⁴

Poveljstvo jugozahodne fronte je večino podatkov, objavljenih v knjižici, tako v primeru iredentizma kot tudi južnoslovske agitacije, zbralo na podlagi pridobivanja različnih zaupnih poročil in analize časopisnih člankov.

²¹ Daniel PATAFTA, »Privreme vlade u Rijeci (listopad 1918. siječanj 1924.)«, *Časopis za suvremenu povijest* 38 (2006) 1, 197-222, tu 202-203.

²² Branko MARUŠIČ in Franc ROZMAN, *Stockholmska spomenica Henrika Tume. Izjava delegacije Jugoslovanske socialdemokratske stranke za razprave na mirovnem kongresu v Stockholmu*, Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 95.

²³ Ljubinka TOŠEVA KARPOWICZ, »The State of Rijeka« of the Italian National Council (23 November 1918 — 12 September 1919)«, v: Blick ins Ungewisse. Visionen und Utopien im Donau-Karpaten-Raum 1917 und danach, Angela Ilić, Florian Kühner-Wielach, Irena Samide in Tanja Žigon, ur., Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, 2019, 19-32, tu 24-25.

²⁴ KA, NL, Krauss, Beilage 1, K. Nr. 11.862, *Staatsfeindliche Bewegungen in Fiume und Kroatien sowie auf den Inseln im Quarnero*, 10.

Mnogi podatki so bili zaradi tega izjemno subjektivni, česar se je delno zavedalo tudi poveljstvo. Slednje je npr. v svoji študiji objavilo, vendar hkrati podvomilo o poročanju dr. Franza Coglievine, ki je avstrijskim oblastem poslal daljše poročilo o stanju iredentističnega gibanja na otokih Cresu in Lošinj. Njegove navedbe so pri poveljstvu vzbudile sum zato, ker je Coglievina pred leti sam sodeloval v iredentističnih krogih, vendar se je po sporu s somišljeniki postavil na avstrijsko stran.²⁵

Kljub pomislekom glede točnosti poročanja Franza Coglievine je poveljstvo na podlagi njegovih podatkov posebno kritično ocenilo delovanje mestnega magistrata na Cresu. V študiji je bilo tako zapisano, da je bilo tedaj od 8000 prebivalcev na otoku zgolj 2300 Italijanov, ki pa so si zaradi ekonomskega položaja zagotovili politično nadvlado nad 5700 Hrvati.²⁶ Kot posebno problematično je poveljstvo jugozahodne fronte ocenilo delovanje naslednjih društev in organizacij na Cresu:

»Il casino Francesco patrizio«	Združenje, v krogu katerega so se po mnenju poveljstva sprejemale glavne odločitve političnega življenja (kandidate za mestni svet; kandidata za župana) na Cresu. Vodilna sila v organizaciji naj bi bil odvetnik Justus Petris von Plauno (Blavnik).
»La societa democratica«	Za razliko od »Il casino Francesco patrizio«, v kateri so delovali politiki in intelektualci, je ta organizacija povezovala trgovce, obrtnike, kapitane itd. Organizacija naj bi med ljudmi razdeljevala italijansko trikoloro, slike italijanskega kralja itd.
»Il circolo popolare«	Društvo je organiziralo srečanja, na katerih so brali italijansko poezijo, prirejali pa so tudi predstave gostujočih italijanskih skupin.
Italijanska šola	Utrjevala iredentistični duh med mladino. Kot posebno problematično je poveljstvo ocenjevalo, da je šola širila svoj vpliv tudi med hrvaškimi otroki.
Societa operaia	Delavsko društvo, ki je imelo italofilsko vodstvo.
Prostovoljno gasilsko društvo	Imenovali so se »Vigili«, nosili pa so uniforme po vzoru italijanskih gasilskih uniform.
Cassa rurale	Bančna ustanova je podpirala predvsem iredentistično usmerjene posameznike.
Consorzio agrario	Podpiralo iredentistično usmerjene veleposestnike. ²⁷

Podobno kot pri analizi stanja iredentizma na Cresu se je poveljstvo tudi pri predstavitvi stanja na Lošinj v prvi vrsti oprlo na poročilo Franza Co-

²⁵ Prav tam, 10-11.

²⁶ Prav tam.

²⁷ Prav tam, 11.

glievine. Na tej podlagi je poveljstvo menilo, da je bil iredentizem na Lošinj zakoreninjen predvsem med kapitani, trgovci in mestnimi uradniki. Poveljstvo je nadalje ocenjevalo, da se je z začetkom vojne proti Kraljevini Italiji do tedaj precej javno izražanje iredentističnih tendenc premaknilo v zasebno življenje pripadnikov tega gibanja. Kot glavno gonilo iredentizma na Malem Lošinj je poveljstvo izpostavilo občinskega uslužbenca Ottavia Martinolicha, medtem ko je v Nerezinah gonilo iredentističnega gibanja predstavljal Elio Bracco. Pregled stanja na otoku Lošinj je poveljstvo nato zaključilo z daljšim seznamom »nezanesljivih« oseb.²⁸

Stališča poveljstva jugozahodne fronte do južnoslovanske agitacije na Hrvaškem

Ob predstavitvi italijanskega iredentizma se študija poveljstva v drugem delu posveča vprašanju drže slovanskega dela prebivalstva Istre in Kvarnerja, kot tudi delovanju Jugoslovanskega odbora. V tem kontekstu knjižica govori o t. i. »srbo-hrvaškem« iredentizmu. Verjetno je bil ta pojem za opis južnoslovanske agitacije vpeljan zato, ker je bil v očeh avstrijskih oblasti glavni cilj južnoslovanskega gibanja združitve s Kraljevino Srbijo. Na podlagi tega ne preseneča, da študija v ospredje postavlja prav delovanje Jugoslovanskega odbora,²⁹ v katerem so bili po mnenju poveljstva jugozahodne fronte združeni vsi tisti politiki, ki so že na predvečer prve svetovne vojne agitirali za južnoslovansko združevanje izven okvirov habsburške monarhije. Prav zaradi tega knjižica posebno pozornost posveča relativno podrobni obravnavi posameznih članov odbora.³⁰ Ob tem velja poudariti, da je bilo poveljstvo jugozahodne fronte že 3. junija 1915 obveščeno o ustanovitvi Jugoslovanskega odbora.³¹

Kot prvemu se študija poveljstva posveča dr. Anteju Trumbiću, predsedniku Jugoslovanskega odbora, in njegovemu delovanju v Rimu, Peterburgu, Parizu in Londonu. Zaradi njegovih prizadevanj po združitvi južnih Slovanov

²⁸ Prav tam, 12.

²⁹ Več o delovanju Jugoslovanskega odbora in podrobnejši predstavitvi njegovih najpomembnejših članov beri v: Vaso Bogdanov, Ferdo Čulinović in Marko Kostrenčić, ur., *Jugoslavenski odbor u Londonu. U povodu 50-godišnjice osnivanja*, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1966; Milada PAULOVA, *Jugoslavenski odbor. Povijest jugoslavenske emigracije za svjetskog rata od 1914—1918*, Zagreb, Prosvjetna Nakladna zadruga, 1924.

³⁰ KA, NL, Krauss, Beilage 1, K. Nr. 11.862, *Staatsfeindliche Bewegungen in Fiume und Kroatien sowie auf den Inseln im Quarnero*, 13.

³¹ KA, FA, NFA, Kmdo. Balkan, AŠ 253, K. Nr. 791, dopis zagrebskega vojaškega poveljstva 26. 5. 1915.

je poveljstvo jugozahodne fronte Trumbića ocenilo kot enega izmed glavnih agitatorjev velikosrbskih idej. Kot dokaz za te teze študija v nadaljevanju citira vsebino jugoslovanskega manifesta, ki je nastal 8. junija 1915. V njem so se člani Jugoslovanskega odbora zavzemali za združitev južnih Slovanov in nastanek Jugoslavije. Manifest je poudarjal krvno, jezikovno in ozemeljsko enotnost južnoslovanskih narodov ter Jugoslavijo predstavil kot dejavnik reda in miru. Vsebino manifesta je poveljstvo povzelo po objavah v slovenskih izseljenskih časopisih *Clevelandska Amerika* in *Glas svobode* ter poljskem časopisu *Gazeta Warszawska*. Nadalje so bili v knjižici predstavljeni tedanji člani Jugoslovanskega odbora: Ante Biankini, Hinko Hinković,³² Ivan Meštrović, Nikola Stojanović,³³ Fran Supilo,³⁴ Mihajlo Pupin, Milan Marjanović, Lujo Bakotić, Ivan De Giulli, don Niko Gršković, Miće Mičić, Josip Jedlowski, Dušan Vasiljević, Niko Zupančić, Bogumil Vošnjak,³⁵ Dinko Trinajstić, Josip Mandić, Julius Gazzari. Poveljstvo je ob članih odbora navedlo tudi nekatere podpornike, ki formalno niso pripadali »Trumbićevi« ekipi. Med slednjimi sta se omenjala hrvaški pesnik Rikard Katalinić Jeretov in hrvaški izseljenec v ZDA Josip Marohnić.³⁶ Slednji je bil v Pittsburgu predsednik Narodne hrvatske zajednice, ki je v času prve svetovne vojne z zbiranjem denarja finančno podpirala delovanje Jugoslovanskega odbora. Kot predsednik Narodne hrvatske zajednice je Marohnić organiziral tudi zbiranje denarja za hrvaške vojne sirote. Tako je bilo skupno zbranih ok. 65.000 dolarjev.³⁷

Podobno kot Trumbić je bil tudi dr. Grga Andjelović (Andelinović) v študiji označen kot velikosrbski agitator, saj je bil zaradi propagandnega govora v Kninu obsojen veleizdaje in žalitve cesarja. Andjelović je v času razpadanja habsburške monarhije zasedel mesto tajnika Narodnega sveta in kasneje v južnoslovanski državi postal celo minister.³⁸ Ker je študija v veliki

³² Prim. Hinko HINKOVIĆ, *Iz velikog doba. Moj rad i moji doživljaji za vrijeme svjetskog rata*, Zagreb, Komisionalna naklada Ćirilo-Methodske nakladne knjižare d.d., 1927.

³³ Prim. Nikola STOJANOVIĆ, *Jugoslovenski odbor. Članci i dokumenti*, Zagreb, Izdaje »Nove Evrope«, 1927.

³⁴ Prim. Dragovan ŠEPIĆ, *Supilo diplomat. Rad Frana Supila u emigraciji 1914—1917. godine*, Zagreb, Naprijed, 1961.

³⁵ Več o življenju in delu Bogumila Vošnjaka beri v: Aleksandra GAČIĆ, *Bogumil Vošnjak, politik in diplomat*, Ljubljana, Jutro, 2017.

³⁶ KA, NL, Krauss, Beilage 1, K. Nr. 11.862, *Staatsfeindliche Bewegungen in Fiume und Kroatien sowie auf den Inseln im Quarnero*, 14-15; Bogumil Vošnjak, Jugoslovanski odbor, Ljubljana, Sreska organizacija Saveza ratnih dobrovoljca Kraljevine Jugoslavije, 1940, 9-10.

³⁷ Matjaž KLEMENČIČ, *Marohnić, Josip (1866—1921)*, v: *Making it in America. A Sourcebook on Eminent Ethnic Americans*, Elliott Robert Barkan, ur., Santa Barbara, Denver, Oxford, ABC CLIO, 219.

meri temeljila na analizi časopisnih člankov, je do vsebine slednjih zastopala izjemno kritične poglede oziroma mnenje, da je tuje časopise glede stanja v monarhiji poročalo pristransko. Tako je npr. poveljstvo kritiziralo, da je Vladislav Fabjančič 16. aprila 1915 objavil članek v časniku *Glas naroda* (Chicago), v katerem je v smislu južnoslovanske propagande očrnil habsburško monarhijo. V članku je Fabjančič namreč poročal o neenakopravnem položaju Slovencev znotraj monarhije in o germanizacijskih pritiskih, kar je poveljstvo jugozahodne fronte strogo zavrnilo.³⁹ Čeprav študija tega podatka ne navaja, je bil Fabjančič, kot npr. Katalinić in Marohnić, sodelavec in podpornik Jugoslovanskega odbora. V začetku julija 1914 je namreč pobegnil na srbsko stran, se kot dobrovoljec vključil v srbsko vojsko in bil ranjen v bitki na planini Cer. Nato se je aprila 1915 odpravil v Rim, kjer je deloval v propagandnem oddelku Jugoslovanskega odbora. Fabjančič si je nato vse do konca prve svetovne vojne prizadeval za vzpostavitev južnoslovanske države in na to temo napisal tudi več brošur, kot npr. »*L'Unité Yougoslave, manifeste de la Jeunesse Serbe, Croate e Slovène réunie*«. Slednjo je napisal skupaj s Petrom Slijepčevićem in Ljubom Leontićem, uvod h knjigi pa je spisal Tomáš Masaryk.⁴⁰

Kot pomembno srečanje predstavnikov južnoslovanskega gibanja je poveljstvo jugozahodne fronte izpostavilo kongres, ki je 9. maja 1915 potekal v Nišu. Na njem sta bila prisotna tudi Ante Trumbić in Franjo Supilo. Prav slednji je v svojem govoru izpostavil, da je ob morebitnem vstopu Kraljevine Italije v vojno grozila nevarnost južnoslovanskemu združevanju, zato je rojake iz Dalmacije, Istre, Hrvaške in Kranjske pozival k še tesnejšemu sodelovanju. Na splošno je študija poveljstva jugozahodne fronte ocenjevala, da je Jugoslovanski odbor zelo vneto deloval in s propagando, organiziranjem kongresov in pripravo različnih memorandumov agitiral za južnoslovansko združitev. Čeprav se je pri vprašanju južnoslovanske agitacije študija večinoma osredotočila na delovanje Jugoslovanskega odbora, je vsaj delno kritizirala tudi držo posameznih vodilnih hrvaških politikov, ki niso emigrirali. V tem kontekstu je poveljstvo kritiziralo predvsem delovanje Bogdana Medakovića, predsednika hrvaškega sabora. Poveljstvo je namreč presodilo, da so bile velikosrbske ideje zakoreninjene prav v stranki oziroma koaliciji, ki jo je

³⁸ Smilja AMON, *Tisk in politika v Jugoslaviji (1918—1941)*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, 1996, 88.

³⁹ KA, NL, Krauss, Beilage 1, K. Nr. 11.862, *Staatsfeindliche Bewegungen in Fiume und Kroatien sowie auf den Inseln im Quarnero*, 15-16.

⁴⁰ Fabjančič, Vladislav, v: *Slovenski biografski leksikon*, 2. zvezek, Izidor Cankar, ur., Ljubljana, Zadržna banka, 1926.

kot predsednik sabora vodil Medaković. Svoje teze je poveljstvo podkrepilo z dejstvom, da je bilo veliko članov Hrvaško-srbske koalicije obtoženih veleizdaje, spet drugi člani te stranke pa so ob začetku vojne pobegnili v tujino in tam delovali v okviru Jugoslovanskega odbora (npr. Fran Supilo, Hinko Hinković idr.). Nadalje je bil kritično ocenjen tudi ponovni sklic sabora, do katerega je prišlo ob vstopu Kraljevine Italije v prvo svetovno vojno. V študiji je bilo namreč zapisano, da je sabor javno sicer izražal lojalnost monarhiji, kar so npr. kritizirali predstavniki južnoslovanske emigracije, toda za vsem tem naj bi bil zgolj politični pragmatizem. Poveljstvo je tako sklepalo, da bi sabor, če bi imel možnost izraziti svoje resnično mnenje, takoj izjavil, da si Hrvatje v duhu bratskega povezovanja s Slovenci in Srbi želijo razpada monarhije in južnoslovanskega zedinjenja v samostojno in neodvisno državo. Poveljstvo jugozahodne fronte je torej že v začetku leta 1916 ocenjevalo, da je bilo povezovanje južnih Slovanov izven okvirov monarhije zgolj še vprašanje časa. Na podlagi takšne domneve je poveljstvo kot visok vojaški organ še večjo pozornost namenjalo zmagi avstro-ogrške vojske na bojnem polju. Le-ta bi namreč v očeh mnogih preprečila razkroj države, saj bi tistim, ki so vedno glasneje zagovarjali odcepitev od matice, jasno pokazala, da je monarhija vojaško in politično močna država.⁴¹

V letu 1915, prav v času nastanka poveljstva jugozahodne fronte in priprav na izdajo študije *Staatsfeindliche Bewegungen in Fiume und Kroatien sowie auf den Inseln im Quarnero*, je izšla knjiga *Svjetski rat i Hrvati. Pokušaj orijentacije hrvatskoga naroda još prije svršetka rata*, ki jo je napisal hrvaški zgodovinar, publicist in politik dr. Ivo Pilar. V njej je med drugim poudaril, da je bilo za razvoj Hrvaške izjemnega pomena, da bi monarhija preživela vojno, pri tem pa opozoril tudi na nujne notranjepolitične reforme države.⁴²

Istega leta se je Pilar lotil pisanja študije z naslovom *Južnoslovansko pitanje*. Čeprav je ta izšla šele marca 1917, nudi zanimivo primerjavo s študijo poveljstva jugozahodne fronte.⁴³ Slednja namreč ves čas govori o južnoslovanskem povezovanju, katerega cilj je bil razpad monarhije in nastanek južnoslovanske državne tvorbe. Kljub vsem kritikam na račun delovanja tuje emigracije, pa tudi hrvaškega sabora, študija poveljstva ne omenja druge možnosti, ki je glede reševanja južnoslovanskega vprašanja visela v zraku. Pri

⁴¹ KA, NL, Krauss, Beilage 1, K. Nr. 11.862, *Staatsfeindliche Bewegungen in Fiume und Kroatien sowie auf den Inseln im Quarnero*, 17, 19.

⁴² Ivo PILAR, »Svjetski rat i Hrvati. Pokušaj orijentacije hrvatskoga naroda još prije svršetka rata«, *Pilar* 3 (2008) 5(1), 63-124.

⁴³ Srečko LIPOVČAN, »Pilar's Work The South Slav Question: on the Origin of the Manuscript and the Fate of the first (Viennese) Edition«, *Pilar* 1 (2006) 2, 43-56, tu 46.

tem je šlo za »staro« idejo trialistične preureditve monarhije, ki je ponovno »oživila« po smrti cesarja Franca Jožefa novembra 1916. Pilarjeva študija *Južnoslovansko pitanje*, ki je izšla tik pred ponovnim sklicem dunajskega državnega zbora in predstavitvijo Majniške deklaracije, govori prav o tej notranje-politični reformi monarhije.

Pilar je namreč v svoji študiji zastopal pogled, da je bilo južnoslovansko vprašanje mogoče rešiti zgolj na podlagi združitve južnoslovanskih območij v enotno administrativno telo, ki bi bilo sestavljeno iz: Hrvaške, Slavonije, Dalmacije, Bosne, Hercegovine, Istre, Kranjske, Spodnje Štajerske, Gorice in Gradiške. Hkrati je Pilar v svoji študiji jasno nakazal, da so Srbi v južnoslovanskem povezovanju videli predvsem možnost za doseg lastnih interesov. Čeprav je Pilar že avgusta 1917 nekoliko spremenil svoje poglede in v memorandumu cesarju Karlu predlagal zgolj združitev Hrvaške, Slavonije, Dalmacije ter Bosne in Hercegovine v enotno administrativno območje, medtem ko bi slovensko ozemlje administrativno ostalo v avstrijski polovici monarhije, je s svojimi idejami predstavljal protiutež delovanju Jugoslovanskega odbora. Kljub temu da je Pilar svoja stališča predstavil že leta 1915, pa se je analiza poveljstva jugozahodne fronte osredotočila izključno na kritiko tendenc južnoslovanskega povezovanja izven okvirov monarhije, medtem ko se ideje o notranji reformi države, na podlagi katere bi prišlo do pravičnejše razdelitve moči, sploh ni dotaknila. Poveljstvo jugozahodne fronte je tako pri analizi južnoslovanske agitacije popolnoma prezrlo izjemno pomemben del političnega delovanja južnoslovanskih politikov, ki niso emigrirali. Toda bolj kot so bile ideje o rešitvi južnoslovanskega vprašanja znotraj okvirov monarhije »ignorirane«, tem bolj je rasel vpliv in krog tistih, ki so rešitev tega vprašanja videli v povezovanju s Kraljevino Srbijo in odhodu iz nadvlade Habsburžanov.⁴⁴

Škof Anton Mahnič in južnoslovanska agitacija na Krku

V zadnjem delu se študija poveljstva jugozahodne fronte ponovno vrne na kvarnerske otoke in posebno pozornost posveti delovanju škofa Antona Mahniča, ki ga označuje kot gonilno silo »srbo-hrvaškega« iredentizma na otoku Krku.⁴⁵ Mahnič, ki je mesto škofa zasedel leta 1896, se je v dveh desetletjih delovanja na Krku hitro asimiliral v novo okolje, se naučil hrvaško in se od tedaj podpisoval celo kot Antun Mahnič.⁴⁶ Kot hrvaški škof sloven-

⁴⁴ Zlatko MATIJEVIĆ, The Political Activities of Dr. Ivo Pilar on the Eve of the Demise of the Habsburg Monarchy (1915—1918), *Pilar* 1 (2006) 2, 69-88, tu 73-74.

⁴⁵ KA, NL, Krauss, Beilage 1, K. Nr. 11.862, *Staatsfeindliche Bewegungen in Fiume und Kroatien sowie auf den Inseln im Quarnero*, 22.

skega rodu se je zavzemal tudi za sodelovanje med Slovenci in Hrvati ter tako leta 1906 organiziral prvi počitniški sestanek slovenskih in hrvaških študentov na Trsatu, leta 1913 pa je v Ljubljani sodeloval na 1. hrvaško-slovenskem katoliškem shodu. Očitno pa je prav zaradi svojega delovanja oziroma podpore južnoslovanskemu povezovanju v očeh poveljstva jugozahodne fronte predstavljal politično »nevarno« osebo.⁴⁷ Mahničovo južnoslovansko držo je študija argumentirala tudi na podlagi njegovega poglobljenega zanimanja za staroslovansko liturgijo. Nadalje je bilo škofu očitano, da je na svojem domu po izpustu iz zaporu sprejemal posameznike, ki so bili ob izbruhu vojne zaprti zaradi svoje vprašljive politične držbe, Mahnič pa jih je označeval kot žrtve nemštva in imperializma. Posebno negativno je poveljstvo ocenilo tudi Mahničovo držo po atentatu v Sarajevu. Tedaj se namreč škof ni vrnil na Krk in tudi ni organiziral slavnostnega rekviema, ampak je za vodnje spominske maše zadolžil duhovnika dr. Antuna Orlića (župnik in dekan na Krku).⁴⁸ Ob tem pa je bilo v študiji zapisano, da je Mahnič povsem drugače ravnal v času smrti papeža Pija X., avgusta 1914. Takrat se je škof nemudoma vrnil na Krk, kjer je v slavnostno okrašeni cerkvi vodil žalno mašo za umrlega papeža. Mahničovo ravnanje po atentatu v Sarajevu je poveljstvo tako očitno jemalo kot dodatni dokaz, da je bil škof pripadnik južnoslovanskega gibanja, ki je v atentatu na prestolonaslednika Franca Ferdinanda videlo upor proti habsburški nadvladi. Ob Mahniču je študija poveljstva jugozahodne fronte kritično ovrednotila delovanje nekaterih drugih duhovnikov, kot npr. Antuna Orlića, čeprav je slednji na Krku vodil spominsko mašo po atentatu v Sarajevu.⁴⁹

Ob poveljstvu jugozahodne fronte so tudi drugi vojaški in politični organi natančno proučili škofovo delovanje na Krku. Tako je npr. poveljstvo 5. armade pod vodstvom Svetozarja Borojevića leta 1915 in 1916 zahtevalo konfinacijo več duhovnikov s Krka. Slednjim je poveljstvo 5. armade očitalo, da so nasprotovali zbiranju sredstev za Rdeči križ, medtem ko so v času balkanskih vojn pospešeno zbirali denar za delovanje srbskega Rdečega križa. Mahnič je svoje duhovnike nato v več pismih zagovarjal, nacionalno zavest hrvaškega prebivalstva njegove škofije pa označil kot izraz odpora pro-

⁴⁶ Prim. Antun TOLJANIĆ, *Antun Mahnič, biskup krčki. O 50. godišnjici smrti*, Rijeka, Župni ured u Malom Lošinjju, 1970.

⁴⁷ M. MEGLIĆ, »Čuvar s Jadrana«: *Škof Anton Mahnič med prvo svetovno vojno*, 15-16.

⁴⁸ Prim. Petar STRČIĆ, *Otok Krk 1918. Grada o narodnim vijećima SHS i talijanskoj okupaciji 1918. godine*, Rijeka, Historijski arhivi Rijeka i Pazin, 1968.

⁴⁹ KA, NL, Krauss, Beilage 1, K. Nr. 11.862, *Staatsfeindliche Bewegungen in Fiume und Kroatien sowie auf den Inseln im Quarnero*, 22-23.

ti italijanski propagandi, ki se je na kvarnerskih otokih širila od druge polovice 19. stoletja. V pismu ministrskemu predsedniku Hussareku je Mahnič aprila 1917 celo zapisal, da je bilo zanj najpomembnejše načelo enakopravnosti narodov, ki pa je bilo na Primorskem že dolgo neupoštevano. Prav zaradi tega je zastopal mnenje, da je bila naloga duhovščine, da pomaga ljudstvu in se v njegovem imenu bori zoper neupoštevanje narodnostnih pravic. Ob tem je Mahnič, za razliko od obtožb s strani poveljstva jugozahodne fronte, narodno enakopravnost iskal oziroma zagovarjal znotraj okvirov habsburške monarhije.⁵⁰

Zaključek

Kljub temu da je poveljstvo jugozahodne fronte o verodostojnosti nekaterih podatkov, na katerih je temeljila vsebina študije *Staatsfeindliche Bewegungen in Fiume und Kroatien sowie auf den Inseln im Quarnero*, podvomilo, je zastopalo jasno stališče, da sta se na območju Istre izoblikovali dve iredentistični gibanji, italijansko in »srbo-hrvaško«, ki sta ogrozili stabilnost te regije in posledično tudi države.⁵¹ Analizirana študija tako predstavlja tipični primer delovanja avstrijskega vojnega absolutizma, ki je pospešeno pozornost namenjal nadzoru nad vsemi nevarnimi skupinami doma, v primeru analize delovanja Jugoslovanskega odbora, pa tudi v tujini. Na podlagi tega predstavitev študije poveljstva jugozahodne fronte potrди na začetku postavljeno tezo, da je Avstro-Ogrska v času prve svetovne vojne doživela politično transformacijo, v sklopu katere je država pričela izvajati pospešen nadzor nad vsem, kar bi lahko ogrozilo njen obstoj. Pri tem so se osredotočili tako na vidne predstavnike političnih strank in cerkvenih dostojanstvenikov kot tudi na lokalne politike, izobražence, gospodarstvenike itd. Študija poveljstva jugozahodne fronte predstavlja tudi enega izmed mozaikov političnega nadzora države, ki je v strahu pred vojaškim porazom in iz njega izvirajočim notranjim razkrojem želela za vsako ceno ohraniti politično stabilnost. Toda na koncu, v času postopnega vojaškega poraza, so mnogi izmed tistih, ki jih je država ocenjevala kot »nezanesljive« in »nevarne«, postali glavna gonilna sila političnih sprememb, ki so pripeljale do razpada habsburške monarhije.

⁵⁰ M. MEGLIČ, »Čuvar s Jadrana«: Škof Anton Mahnič med prvo svetovno vojno, 58-59.

⁵¹ KA, NL, Krauss, Beilage 1, K. Nr. 11.862, *Staatsfeindliche Bewegungen in Fiume und Kroatien sowie auf den Inseln im Quarnero*, 24

Gregor Antoličič

The Austro-Hungarian Command of the Southwestern Front and Questions concerning the Political Mood in Croatia during the First World War

The outbreak of the First World War Apart presented Austria-Hungary not only with military questions but also with major political issues. The very existence of the state now crucially rested on the attitude of civilian population, with any possible unrest in the rear threatening the stability of the entire country. In this regard, the onset of the war ushered in the period of the so-called "war absolutism", with which the state boosted its surveillance of what it considered "dangerous" individuals and groups. The state surveillance apparatus incorporated numerous state and provincial bodies, including military structures. This article aims to analyze a special study that the Austro-Hungarian Command of the Southwestern Front issued in 1916, with a particular focus on analyzing the political attitude among the Italian and Croatian population of Istria, and the activities of the Southern Slav Committee. The said command also prepared similar studies evaluating the disposition of the Slovenian and Italian inhabitants of Southern Tyrol. The study of the developments in Istria is titled *Staatsfeindliche Bewegungen in Fiume und Kroatien sowie auf den Inseln im Quarnero* (Anti-State Movements in Rijeka, Croatia, and the Kvarner Islands). In the first part, the Austro-Hungarian Command of the Southwestern Front analyzed local irredentism and provided a detailed description of organizations and individuals at the heart of the movement. Surveillance of irredentist cells grew in its importance especially after the Kingdom of Italy declared war on Austria-Hungary in May 1915. The empire and its army began to perceive irredentism as a serious threat, deeming that organized resistance, diversion operations, and political disobedience in the rear might aggravate the military situation on the front.

The second part of the study, more interesting from the Croatian point of view, centers on activities of the Southern Slav Committee and the Southern Slav movement on Krk Island. Regarding the latter, it is especially noteworthy that the Austro-Hungarian Command of the Southwestern Front declared Anton Mahnič, Bishop of Krk, as its central figure. Although most views presented are based on the analysis of various newspaper articles and individual reports, the booklet offers an interesting insight into the dimensions of state surveillance both at home and abroad. More specifically, an association of the Southern Slav emigration, the Southern Slav Committee was regarded by the Austro-Hungarian Command of the Southwestern Front and the state leadership as a dangerous organization embodying, through its desire to unify the Austro-Hungarian Southern Slavs with the Kingdom of Serbia, a destabilizing force undermining the Habsburg unity. Accordingly, the study focused more closely on the prominent members of the Southern Slav Committee, such as its president Ante Trumbić, as well as Franjo Supilo, and Bogumil Vošnjak. Although the study clearly established that many data contained therein were of questionable credibility, its authors nevertheless maintained that this did not diminish its significance or the significance of the views regarding all

“dangerous” individuals and associations within and beyond the state borders.

The study presented in the article offers an extremely interesting insight into the dimensions of the Austro-Hungarian state and military surveillance during the First World War. Such examples not only further substantiate the existing knowledge about “war absolutism” but above all testify to the diligence with which the state addressed the threat of war by exerting surveillance of all “dangerous” structures. In the event of an unrest, the state and the army could use detailed inventories, many also listing names, to persecute and imprison individuals and associations. Moreover, in light of the events that unfolded towards the end of the First World War, both in relation to the Southern Slav integrations and Italian territorial aspirations in Istria and the Bay of Kvarner, it is safe to conclude that the study conducted by the Austro-Hungarian Command of the Southwestern Front accurately evaluated individual “dangerous” cells, which in late October and early November 1918 played a notable role in the destruction of the Habsburg state and the creation of new political entities.

Key words: Keywords: First World War, Command of the Southwestern Front, political control, irredentism, Southern Slav agitation, Southern Slav Committee